

Arkadiusz Adamczyk

**„Tiszteljük egymás
nemzeti
meggyőződését...”**

Esterházy János gróf életpályája

Az eredeti mű címe:

Arkadiusz Adamczyk: *János Esterházy (1901–1957): polityk, parlamentarzysta, męczennik.*

© Copyright by Kancelaria Sejmu, Warszawa 2019

Fordító • PETNEKI NOÉMI

© Szerző, 2023

© Országgyűlés Hivatala, 2023

Minden jog fenntartva.

Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Felelős kiadó • SUCH GYÖRGY,
az Országgyűlés Hivatalának főigazgatója

A kötetet tervezte, tördelte • FODOR GÁBOR
Szöveggondozó, korrektor, névmutató • SZÉLL SZILVIA
Tudományos konzulens • MOLNÁR IMRE
Képfeldolgozás • ÉGER GYÖRGY, FODOR GÁBOR

A könyv az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és
Közművelődési Igazgatósága szakmai programjainak keretében készült.
Igazgató • BELLAVICS ISTVÁN
Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora • PELYACH ISTVÁN

A kötet szerkesztője • PELYACH ISTVÁN

A borítón: Esterházy János gróf portréja
(Országgyűlési Múzeum)

www.orszaghazkonyvkiado.hu <http://wydawnictwo.sejm.gov.pl>

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető • GYÖRGY GÉZA vezérigazgató

 magyar
nyomdaipari
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

ISBN 978 615 5948 91 6 (Országgház Könyvkiadó)

ISBN 978 83 7666 601 3 (Wydawnictwo Sejmowe)

TARTALOM

Bevezető gondolatok
7

Előszó
11

A politikai karrier felé
20

A csehszlovák állam politikusa
42

A szlovák állam politikusa
141

Rabságban
246

Befejezés
289

Felhasznált irodalom
295

Képjegyzék
311

Névmutató
313

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Európában és Amerikában napjainkban feltűnően megrendült a bizalom a politikusokban, a demokráciában és a politikumban általában. A 2016-os amerikai elnökválasztáson Bernie Sanders establishmentellenes programjával közel került ahhoz, hogy amerikai elnökké válasszák. Ezért a közhangulatért, amely a fennálló rend ellen irányul, mi, keresztyén politikusok is felelősek vagyunk. Kérdés, hogy fel lehet-e mutatni hiteles és sikeres keresztyéndemokrata programot a 21. században. Ma, amikor egy alapvető politikai, szellemi és társadalmi átrendeződés zajlik a nyugati világban, különösen időszerű a magyar lengyel ősökkel rendelkező gróf Esterházy János életművét felidézni és megismerni.

Keressük azokat a példaképeket, akik úgy tudtak keresztyének lenni, hogy mind hitüket, mind politikai programjukat hitelesen és sikeresen képviselték. Ismerünk ilyen példákat az Európai Unió alapító atyái közül is, akiket máig csodálunk és gyakran idézünk, például Robert Schumant és Konrad Adenauert. Az ő politikai örökségüket részletesen megismerve bátran mondhatjuk, hogy van nekünk is ilyen példaképünk, egy magyar-lengyel Schumanunk, ez pedig gróf Esterházy János.

Ennek a könyvnek az értékét tovább emeli szemünkben az a tény, hogy megírását egy lengyel tudósember, Arkadiusz Adamczyk professzornak köszönhetjük, aki a politológia eszköztárával évek óta igyekszik Esterházy János teljes politikai pályafutását és karrierjét feltérképezni és elemezni. Munkájának külön erényeként kell megemlíteni, hogy a lengyel professzor könyvéből úgy tárul elénk egy hiteles keresztyén politikus portréja, hogy az annak háttérképét adó csehszlovákiai, illetve szlovák köztársasági korszaknak pontos, közép-európai történeti összefüggéseit is megismerhetjük. Adamczyk professzor kötete jelentős előrelépést jelent az Esterházy Jánossal kapcsolatos magyar könyvkiadás terén is. A vele foglalkozó eddigi kiadványok ugyanis többnyire a mártírsorsú felvidéki politikus azon keresztyéni helytállását mutatták be, amely hosszú ideig szintén rejtve volt a nagy nyilvánosság előtt. Ennek részben az volt az oka, hogy a felvidéki hagyomány főleg keresztyén mártírként őrizte meg egykori vezető politikusának alakját: sírja mára zarándokhellyé vált, emléktáblái templomok és középületek falán láthatók.

Másrészt ez a morális megközelítés részben ellenpontoszni tudta azt szomorú tényt is, hogy gróf Esterházy Jánost szülőföldjén máig nem rehabilitálták az őt igazságtalanul megbélyegző háborús bűnös státuszából.

A kép, amelyet Adamczyk professzor fest Esterházyról, egy két lábbal a földön járó, tájékozott, a korabeli európai elittel (beleértve természetesen a lengyelországi politikai vezetőket is) és a közemberrel egyaránt remekül kommunikáló, gyakorlatias, sőt dörzsölt politikus portréja egy szinte lehetetlenül nehéz történelmi kutyaszorító közepette. A trianoni döntés után Csehszlovákiába szakadt magyarok politikai vezetőjének ugyanis egyszerre három dologgal is szembe kellett néznie. Egyrészt a trianoni elszakíttottság helyzetével, másrészt a cseh-szlovákiai magyarok politikai széttagoltságával, harmadrészt azon csehszlovák, majd szlovák kormányzati politikákkal, amelyekről egyformán megállapítható, hogy a területükhöz csatolt magyar nemzetrész megmaradásért folytatott napi küzdelmei iránt kevés megértést és még kevesebb támogatást mutattak.

Esterházy János minden távozási lehetőséget elutasítva a Felvidéken maradt, s tudatosan Pozsonyt választotta Budapest helyett. Ezzel olyan történelmi felelősséget vállalt magára, amelynek hordozásában semmilyen korábbi tapasztalatra nem támaszkodhatott, s amelynek mégis bámulatosan meg tudott felelni. A rendelkezésére álló politikai eszközökkel, egyre szűkülő közéleti térben leleményesen és elszántan hozta ki a legtöbbet a saját maga és népe számára adott lehetőségek-ből. Vagyis Esterházy hiteles példát tárt kortársai, illetve mai utódai elé azzal, hogy bebizonyította, kisebbségi sorban is sikeres politikus és hívó keresztény tudott maradni. Életművének talán legfontosabb aktuális üzenete is abban rejlik, hogy mindez akkor is, most is lehetséges.

Nemzedékéből az elsők közt ismerte fel kora kihívásait, és tudott idejében hátrázott válaszokat adni a jogfosztást célzó, képmutató kormányzati intézkedésekre. Politikája hatékonyságának az oka elsősorban éleslátásában, nemzete iránti elkötelezettségében és az európai horizont felé való nyitottságában keresendő. A magyarságot asszimilációs nyomás alatt tartó belpolitikai helyzeten túl jól látta a terjeszkedő kommunizmusban rejlő veszélyt, ami azért volt fontos felismerés, mert a Beneš-féle Csehszlovákia már a harmincas évek közepén is kokettált a Szovjetunióval. Ugyanakkor a terjeszkedő német nemzetiszocializmust is kíméletlenül kritizálta. Közismert mondásával, mely szerint a mi jelünk a kereszt, nem pedig a horogkereszt, és nem is a bolsevisták sarló-kalapácsa, mindkét totalitárius ideológiától elhatárolódott. Számára a náciizmus és a bolsevik kommunizmus egy töről fakadó jelenségeként jelentett veszélyt a térség és egyben az egész emberiség számára. Ezen eszmékkel kapcsolatos kritikai véleményét sosem rejtette véka alá. Mai szemmel nézve azt is mondhatnánk, hogy Esterházy a közép-európai sorsközösség vállalásával kapcsolatos nézeteivel egyértelműen harmadik utas volt azokban a harmincas és negyvenes években, amikor a Szovjetunió – meglehetősen hatékony propagan-

dával – a náciizmus egyedüli és kizárólagos alternatívájaként tüntette fel magát egész Európában. A szerző, Arkadiusz Adamczyk kötetéből arról is meggyőződhetünk, hogy ezek az égető kérdések az egész korabeli közép-európai térség, így a lengyel politika sorsdöntő kérdései is voltak egyben, valós, a jövőt is meghatározó tartalmi összetevőiket azonban csak kevesen voltak képesek átlátni és érzékelni.

Az, hogy Esterházy a politikai Szkülla és Kharübdisz között jól navigált, annak is köszönhető, hogy kereszténydemokrata/keresztényszocialista programjának tökesúlya a katolikus egyház társadalmi tanítása volt. Amikor a kommunisztikus egyenlőséget hirdető elveket próbálták kijátszani az ő egyenlő jogokat követelő politikájával szemben, akkor kíméletlenül leleplezte a szovjet módszerek embertelenségét, és nem hagyta egybemosni a mindenkinek járó polgári és politikai szabadságjogokat a proletárdiktatúra demagóg tételeivel és gyakorlatával. Kemény ellenfél volt a parlamenti arénában, és ezt nemcsak azok a magyarok tudták róla, akiket ő következetesen képviselt, s akik sok esetben csak tőle várhatták kisebb-ségi sorsuk jobbra fordulását, hanem politikai ellenfelei is.

Politikai tevékenységének legnagyobb hangsúlyát az általa vezetett nemzetrész védelmére fordította. Ennek egyik gyakorlati megnyilvánulása volt, hogy gyakran látogatta a magyarlakta falvakat és városokat, aminek egyik hozadéka az lett, hogy gondolatai nem maradtak a parlament falai között, hanem széles körben közismertté váltak. Ugyanakkor a „terepen” szerzett, gyakran lehangoló tapasztalatait, pontos statisztikai adatokkal alátámasztva, kemény felszólalások és tárgyyszerű interpellációk formájában vitte vissza a parlamentbe, hogy ott a magyarok számára kedvezőbb létfeltételeket harcolhasson ki. Vagyis azt a gondoskodást, amelynek köszönhetően szűkebb pátriájában, a Zoboralján úgy őrizte meg őt a népi emlékezet, mint pártfogót és jó gazdát, kiterjesztette az egész felvidéki közösségre, sőt nemzetiségtől függetlenül azon túl is. Ettől vált a legnépszerűbb politikussá a magyarok körében, ugyanakkor kiérdemelte az egy sorsban osztozó szlovákok, németek, ruszinok, lengyelek, csehek és zsidók tiszteletét is, hiszen nekik sem fordított hátat, amikor bajba kerülve segítségét kérték.

Azzal, hogy egyértelműen a (szlovák) autonómia és a magyar önrendelkezés elérésében látta a célt, már az 1930-as években lefektette a magyar nemzetpolitika alapjait. Jó taktikai érzékkel, jó ütemben hozott döntése és elévülhetetlen politikai tette volt, hogy 1936-ban egyesíteni tudta és egységben is tudta tartani a felvidéki magyar pártokat. Talán nem meglepő, hogy legkártékonyabb ellenfelei azok a magyarok voltak, akik ezt a felvidéki magyar egységet nem vállalták fel. Akkor még nem. Őt azonban ez sem tudta kiábrándítani, elkéséríteni – járta tovább a saját útját. És a negyvenes évek legelején, az önálló Szlovákiában Esterházy elérte, hogy az akkori felvidéki magyar társadalom teljes spektruma a jobboldaltól a baloldallig felsorakozott az általa meghirdetett „Magyar Család” politikai és társadalmi eszméje mögé.

Részenben ez a sikeres politizálás okozta a vesztét is. Értékmentő tevékenysége nyomán előbb a náci hatalmi gépezet, majd az 1945 után hatalomra kerülő csehszlovák nemzeti kommunizmus ítélte (köz)veszélyesnek. Őt, aki nemcsak életével, de a halálával is egyszerre szolgálta a határon túlra kényszerült magyarság fennmaradását és az ember Istentől kapott szabadságának és méltóságának megőrzését.

Adamczyk professzor könyve megerősít minket annak tudatában, hogy Esterházy háború előtt elért politikai sikerei nem homályosítják el a már boldoggá avatása előtt is szentként tisztelt mártír portréját, hanem még teljesebbé teszik a róla kialakult képet. Vagyis Esterházy János eddigi elkötelezett tisztelői sem fognak kiábrándulni attól, hogy ebben a kötetben egy gyakran iszapbirkózásnak tűnő politika sziszifuszi küzdelmeiről olvashatnak. Bizom benne, hogy a könyv hatására, annak olvasói is erőt tudnak majd meríteni saját, e világi küzdelmeikhez, azonosság tudatuk megőrzéséhez. Mert nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy gróf Esterházy Jánost Isten után, egy lengyel anya és egy magyar apa által, Közép-Európa adta Európának – jóval Schuman és Adenauer nagy „európai entrée-ja” előtt.

De minden meggyőzőési kíséretnél erősebb hatással bír az Ő előttünk megélt életpéldája. Ugyanakkor ez a példa magas elvárásokat is támaszt a követői elé. Ahogy a nagy utód, néhai Duray Miklós fogalmazott róla egyik esszéjében: „Bizony kevesen nézhetnek nyugodt tekintettel abba a tükörbe, amit Esterházy János élete által élénk, méltó és méltatlan utódai elé tárt.”*

Sokan sok erőfeszítést tettek azért, hogy Esterházy János életműve és példaadása a teljes magyar nemzet számára közismert legyen. Mert míg a Felvidéken egy szám – a rabszáma: 7832 – kimondásával is tudták, kiről van szó, addig a magyar nemzetrészek által lakott egyéb területeken a közelmúltig még alig tudott róla valaki. Ennek az ismeretlenségnek a falát sikerült mára áttörni, viszont most jutott az életmű feltárása abba a fázisba, hogy olyan tudósok, mint a lengyel Arkadiusz Adamczyk vagy a Prágában tevékenykedő Tóth Endre jóvoltából a teljes politikai életművét is a magyar és a közép-európai olvasók elé tudjuk állítani.

E kötet kiadása egyben adósságtörlesztés is, mert Arkadiusz Adamczyk professzor Esterházyról írt kötetének lengyel kiadása már 2019-ben megjelent, sőt a lengyel Szejm 2022-ben kiadta a mű angol változatát is. Nagy elismerés jár mindeztért a szerzőnek és a kiadónak egyaránt. Most a Magyar Országgyűlés és a lengyel Szejm együttműködésének jóvoltából végre a magyar olvasók is kézbe vehetik Adamczyk professzor munkáját.

Köszönet érte a szerzőnek és minden érintett közreműködőnek!

Németh Zsolt,
az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke

* Duray Miklós: Ki volt Esterházy János? In: Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Méry Ratio, Budapest, 2020, 409.

A POLITIKAI KARRIER FELÉ

Nyitraújlak – ma Veľké Zálužie – egyike annak a számtalan nyugat-szlovákiai falunak és városkának, amelyek a vidék viharos története során számtalanszor váltottak nevet és országot. A 13. században alapított Újlakon, amely a Monarchia idejében már a Nyitraújlak nevet viselte, 1901. március 14-én született az egyik olyan legismertebb és legfelismerhetőbb személyiség, aki jelentős mértékben rányomta bélyegét a csehszlovák és a szlovák államiság történetére. Galántai gróf Esterházy János és Elzbieta Tarnowska második gyermekeként jött a világra, és mivel ő volt az első fiú a családban, a magyar hagyománynak megfelelően ő örökölte apja nevét.

A későbbi politikus magyarországi családfája a 12. századig vezethető vissza. Az Esterházy család ősnéke a salamonfalubeli Miklós ispánt és fiát, László ispánt szokás tekinteni, akikről a salomoni és vatai Salamon család ered. Tőlük származtak az Esterházy család férfi tagjai. Bár a nemzetség közvetlen ősnéke általában Esterházy Ferencet (1532–1604) tartják, aki anyai birtokai révén a galántai előnevet kapta, a valódi „ősatya” az ő apja, az 1500 táján született Benedek volt. Galántai Bessenyei Ilonával kötött házasságából született Ferenc, akinek három fia, Miklós (1583–1645), Dániel (1585–1654) és Pál (1587–1645) alapította meg az Esterházy család három ágát: a fraknói, a cseszneki és a zólyomi ágat.¹ Miklós volt az, aki katonai tehetsége révén főnemesi rangra emelte a nemzetséget.² Későbbi politikai jelentőségét a család részben a legkiemelkedőbb európai nemzetségek tagjaival kötött házasságoknak köszönhetette,³ részben pedig annak, hogy birtokai bizonytalan sorsú határvidékeken feküdtek. Jóságukat meg kellett védeniük a török támadások ellen, így azonban egyszersmind a Habsburg Birodalom

1 F. K. Wissgrill – K. von Odelga: *Schauplatz des landsässigen nieder-oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten*. II. Wien, 1795, 439–440.

2 Nyáry É.: *Egy pillanat az örökkévalóságból*. Nyáry Ernő bagdadi érsek élete. Bloomington, 2014, 71.

3 Szövevényes házassági kapcsolataiknak köszönhetően az Esterházyak többek között angol, francia, spanyol és portugál uralkodóházakkal, valamint – természetesen – Ausztria és Magyarország legjelentősebb családjaival álltak rokonságban.

határvédő háborúiban is részt vettek. Szolgálataiért 1687-ben I. Lipót császár hercegi címmel ajándékozta meg Esterházy Pált, 1712-től ez a cím pedig a fraknoi ág öröklött titulussá vált. A nemzetség többi tagja bárói címet kapott, a 18. századtól pedig grófi címet használhattak.

Esterházy János a cseszneki ághoz tartozott, amelynek képviselői két dolgot tartottak igazi értéknek: magyar büszkeségüket és szűkebb hazájuk, a Felvidék iránti elkötelezettségüket. Ezek a tulajdonságaik kétségtelenül kihatottak az egyes családtagok legfontosabb döntéseire. Esterházy János dédapját, Mihályt (1783–1874) az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjává választották, és a fegyvergyártásért felelős kormánybiztossá nevezték ki.⁴ Fia, István (János nagyapja, 1822–1899) honvéd huszárkapitány volt, amiért Kufsteinbe került – igaz, idővel megkapta a pozsonyi főispáni tisztelet. Hitveséül királyfiái báró Jeszenák Gizellát, a Haynau közvetlen parancsára kivégzett nyitrai főispán, Jeszenák János lányát választotta.⁵ Szintén különleges egyéniség volt a jövőbeli politikus apja, János Mihály, a főrendiház örökös tagja és Ottó főherceg segédje. Nemcsak befolyásos személyiség volt, hanem az Esterházyak cseszneki ágának első számú örököse is.⁶

A magyar monográfiaiírók nem szentelnek túl sok figyelmet Esterházy János lengyel örökségének. Szűkszavúan csak annyit szoktak megállapítani, hogy János Mihály szíve választotta Elżbieta Tarnowska grófnő lett, akinek édesapja, Stanisław Tarnowski, a legnagyobb műltra visszatekintő lengyel egyetem – a krakkói Jagello Egyetem – tanára, majd rektora és a Lengyel Tudományos Akadémia első elnöke volt. A Tarnowski család azonban – az Esterházyakhoz hasonlóan – a legjelesebb európai főnemesi családok közé tartozott. Családfáját Spytko z Melsztyna (1288?–1354?) wislicai várnagyig vezette vissza, aki I. (Łokietek) Ulászló egyik legbizalmasabb diplomatája és fia, a későbbi Nagy Kázmér nevelője volt.⁷ A nemzetség legkiemelkedőbb képviselőjének Jan Amor Tarnowskit (1488–1561) szokás tartani, aki krakkói és ruténiai vajda, sandomierzi, lubaczówi, stryji, chmielniki szta-

4 G. Szent-Ivány: *Count Janos Esterhazy. Life and Works of the Great Son of the Hungarian Highland*. Astor Park, 1990, 94; Kiss E. F.: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1887, 82.

5 Szeremlei S.: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről*. I. Pest, 1867, 72.

6 Ez azért alakult így, mivel Esterházy István és Jeszenák Gizella többi fia meghalt. János Mihály bátyja, Béla (szül. 1863. május 20.) csupán néhány órát élt; öccse, Elemér Pál (szül. 1866. szeptember 17.) ötödik születésnapja előtt, a legkisebb fiú, Gábor (szül. 1871. augusztus 6.) pedig tizenegy évesen halt meg. Gyula (szül. 1868. október 22.) nem alapított családot, és az első világháborúban, a csernovici hadművelet keretében (1916. június 6.) vesztette életét, így halála után a cseszneki Esterházy család címét és egész vagyonát János örökölte. Ezt a tényt Esterházy János életrajzírója figyelmen kívül hagyta, amikor azt írta, hogy „Istvan Esterhazy had two sons”. Szent-Ivány: *Count Janos Esterhazy*, i. m., 94.

7 M. Smoleński: *Melsztyn. O zamku i jego panach, o kościele i plebanach, z dodatkiem o domostawicach*. Kraków, 1888, 35 skk.

1. Az apai nagyapa, galántai gróf Esterházy István

roszta, a lengyel seregek fővezére (*hetman wielki koronny*), Jagelló Frigyes bíboros, illetve János Albert és I. Zsigmond király udvari hivatalnokainak leszármazottja, női ágon pedig Zawisza Czarny z Grabowa (Cserni Száva, 1370?–1428, a 14–15. század legkiválóbb európai lovagja) dédunokája volt. Esterházy Ferenchez hasonlóan Jan Tarnowski is a legmagasabb méltóságig emelte nemzetségét – ezt többek között az örökös grófi cím mutatta amelyet 1547-ben kapott V. Károly német-római császártól és spanyol királytól.⁸ A család következő jeles képviselője Esterházy János nagyapja volt, aki nemcsak kiváló tudósként, hanem politikusként, a galíciai konzervatív párt vezetőjeként is kivívtá kortársai és az utókor megbecsülését. Zárójelben megjegyezhetjük, hogy nagyanyja, Gabriela Małachowska (1800–1862) révén Esterházy János Stanisław Małachowskival, a négyéves szejm vezetőjével és az első európai alaptörvény, az 1791. május 3-ai alkotmány egyik szerzőjével is

8 W. Dworzaczek: *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*. Kraków, 1985, 138.

2. Az apai nagyanya,
báró Jeszenák Gizella

rokonságban állt.⁹ Mindkét család történetében számos olyan epizódot ismerünk, amikor a másik nemzetet támogatták, vagyis amikor a Tarnowskiak a magyar nemzeti érdekeket védték,¹⁰ az Esterházyak pedig a lengyel ügy érdekében álltak ki.¹¹

⁹ B. Szyndler: *Stanisław Nałęcz Malachowski 1736–1809*. Warszawa, 1979, 382.

¹⁰ A Tarnowskiak befolyását és a magyar történelemre tett hatásukat jól mutatja, hogy Szapolyai János az 1528-as szinai csatavesztés után Jan Tarnowskinál talált menedéket, akinél fél évet töltött Lengyelországban. K. Moskal: *Zamki w dziejach Polski i Słowacji. Między Wisłą a Hornadem. Od roku 1500 do 1771*. II. Nowy Sącz, 2004, 9–12.

¹¹ Arra, hogy az Esterházyak igyekeztek támogatni a lengyel ügyet, jó példa Esterházy Albert története, aki önkéntesként vett részt az 1863–64-es lengyel felkelésben (az úgynevezett januári felkelésben), és 1863. szeptember 30-án esett el a lelői (melchówi) csatában. Az egyik leírás szerint: „Esterházy (álnevén Ottó) származására nézve magyar, az 1848-as szabadságharc honvéd huszárkapitánya, majd Garibaldi expedíciójában és olasz hadjárata során egy osztag vezetője; az olasz hadjárat befejezése után Olaszországban tartózkodott, majd Londonba költözött. Az 1863-as lengyel felkelés ismét fegyverbe szólitotta, és a volt Magyar Légióban szolgált; több bajtársával együtt Krakkóba érkezett. 1863 augusztusában az olkuszi járás megszervezőjének segédje lett, majd hamarosan átvette a krakkói vajdaság egyik jelesebb osztagának irányítását; a 1863. szeptember 30-ai melchówi összetűzésben mellén találat érte, és kilehelte a lelkét. Lelőwban temették el.”

3. Az anyai nagyapa, a krakkói gróf Stanisław Tarnowski

Milyen közvetlen módon hatott Esterházy János világszemléletére és magatartására lengyel családja? Az első és egyik legalapvetőbb tényező anyja erős Istenskapcsolata, katolikus hite volt. Fiát mélyen vallásos szellemben nevelte, amiben a Tarnowski család hagyományait követte, hiszen ez a nemzetség férfiágon Jan Tarnowski hetman óta viselte a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend tagjainak méltóságát. Valószínűleg ennek az Isten iránti teljes odaadásnak köszönhetően élte túl Esterházy János a szibériai kényszermunka és a fogság legnehezebb pillanatait. Az a tény, hogy felmenője európai hírnévű tudós volt, őt is arra kötelezte, hogy megfelelő végzettséget szerezzen magának. János igen alapos otthoni nevelést kapott, amely elsősorban a humán tudományok irányába terelte. Magyarul, németül és lengyelül anyanyelvi szinten beszélt, a lengyelt mindenfajta akcentus és interferencia nélkül használta, de angolul és szlovákul is folyékonyan tudott. Ismerte a latin nyelvet, az ógörög nyelv alapjait, és francia, illetve olasz nyelven is gond nélkül megértette magát – e két utóbbi nyelv ismeretét valószínűleg 1916 és 1920 között, a budapesti gimnáziumban mélyítette el. Szibériai száműzetése alatt oroszul is megtanult. Édesanyja a művészetek iránti szeretetet is belé táplálta. Aktív politikai tevékenységének éveiben János úgy pihente ki a föléje tornyosuló gondokat,

Z. Kolumna [A. K. Nowolecki]: *Pamiętka dla rodzin polskich. Krótkie wiadomości biograficzne o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych na placu boju, oraz zmarłych w więzieniach, na tułactwie i wygnaniu syberyjskim 1861–1866 r. ze źródeł urzędowych, dzienników polskich, jak niemniej z ustnych podań osób wiarygodnych i towarzyszy broni.* II. Kraków, 1888, 67.

4. Édesanyja, Elżbieta Tarnowska
grófnő leánykori képe

hogy műalkotásokat szemlélt, vagy zongorázott.¹² A kortársak beszámolói arról tanúskodnak, hogy zongorajátéka rendkívül magas színvonalú volt.

Az egyik fennmaradt visszaemlékezés szerint Elżbieta Tarnowska és Esterházy János Mihály házassági tervei kis híján dugába dőltek. Állítólag amikor a lengyel grófkisasszony 1895-ben rokonai, a Szembek család bálján megismerkedett a Krakóban állomásozó, fess és elbűvölő modorú huszárkapitánnyal, egészen elveszítette a fejét. A magyar arisztokrata azonban, aki szintén szerelemre lobbant a gyönyörű lengyel lány iránt – a családi beszámolók szerint Tarnowskát „nemzedéke leggyönyörűbb asszonyának tartották”¹³ –, a vasakarató Stanisław Tarnowski éles ellenállásába ütközött. A professzor állítólag azt mondta, hogy nem adhatja lánya kezét a Krakót megszállás alatt tartó hadsereg katonájának. Amikor János Mihály elutazott, Elżbieta, akit a családban Etusiának neveztek, mély búskomorságba zuhant. Egy visszaemlékezés szerint szerető apja személyesen utazott Bécsbe, megkereste Esterházy grófot, és áldását adta a fiatalok frigyére.¹⁴ Az esküvőre,

12 Érett korában János azon a zongorán játszott, amelyen Liszt Ferenc adta kilencéves korában első hangversenyét pártfogója és egyben János nagyapja, Esterházy István pozsonyi lakásán. *Kegyelem életfogytig – Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai*. Összeállította, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Molnár Imre. METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica. Budapest, 2008, 16 (8. lábjegyzet).

13 Uo., 17.

14 A. Tarnowski: *Ostatni mazur. Opowieść o wojnie, namiętności i stracie*. Warszawa, 2010, 27.

A CSEHSZLOVÁK ÁLLAM POLITIKUSA

Esterházy János elnökké választása kétségkívül új lendületet adott az Országos Keresztényszocialista Pártnak, és nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az új vezető energiái, amelyekkel a szervezet átalakításához fogott, arculati szempontból is hasznosnak bizonyultak, és népszerűbbé tették a csehszlovákiai magyar kisebbség körében. Különösen reménykeltőek voltak Esterházy kijelentései, aki egységben gondolkodott, sőt: az egységben értéket látott, ami – mint később kiderült – megfelelt az OKSzP-választók társadalmi szükségleteinek.

Abban az időszakban, amikor az új elnök átvette az OKSzP irányítását, a párt korántsem alkotott egységes tömböt. A legfontosabb kihívásnak az tűnt, hogy rendezni kellett a nemzedékek közötti vitákat, amelyek a magyar kisebbség csehszlovákiai létének és működésének első évtizedében a párt egységét megbontó fő tényezőnek bizonyultak. Esterházy valószínűleg tudta, hogy megválasztása pillanatában sok olyan idősebb párttag állt vele szemben, akik még a Monarchia idején léptek politikai pályára, 1920 (és főleg 1922) után azonban nem voltak képesek olyan modellt kidolgozására, amelyre támaszkodva megfelelően végezhettek volna tevékenységüket az Első Csehszlovák Köztársaság politikai rendszerében.¹ Esterházy valószínűleg már az OKSzP politikusaként jól látta az idősebb párttagok tanácsstalanságát és konfliktusait. Minden bizonnyal eljutott a következtetésig, hogy új vezetési stílusra van szükség. Korábban ugyanis Lelley Jenő nem volt képes kivonni magát Budapest hatása alól és karakteresen, egységesen képviselni a csehszlovákiai magyarságot, Szüllő Géza pedig túl sok időt és energiát pazarolt a vég nélkül folyó belső csatározások elcsitítására.

Esterházy tudatában volt annak is, hogy le kell győznie a párt belső megosztottságát és tagjainak kiábrándultságát, amelyek eredőjében egy régi vita állt. A vád, miszerint a nyugat-szlovákiai választókerületben pénzügyi visszaélésekre került

1 Fedinec Cs.: Országos pártok. In: Fedinec Cs. – Vehes M. (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest–Ungvár, 2010, 82.

sor, teljesen aláásta az akkori pártvezér, Lelley Jenő jó hírnevét,² és már korábban ürügyet szolgáltatott egy belső játszmához, amelynek eredményeképpen 1925-ben Lelley hívei vezetőjükkel együtt kiléptek a szervezetből. Esterházy arról is meg volt győződve, hogy Szüllő politikáját felül kell vizsgálni, mivel Lelley utódként ő sem volt képes markáns arculatot építeni szervezetének. Elnöksége alatt az OKSzP két irányzat között lavírozott: egyrészt a nemzeti elemre épített – és emiatt versenybe került a Magyar Nemzeti Párttal (MNP) –, másrészt világnézeti alapjait hangsúlyozta, ami szerinte arra szolgált, hogy elnyerje a keresztény érzésű németek és szlovákok jóindulatát. Jóllehet Szüllő elnöksége alatt születtek olyan ötletek, amelyek az OKSzP és az MNP szorosabb együttműködésére irányultak, ezeket rendre megtorpedózták mind az MNP reformtörekvéseit ijedten szemlélő konzervatív keresztényszocialista politikusok, mind pedig a Nemzeti Párt tagjainak egy része, akik azt remélték, hogy a csehszlovákiai magyar választók legfiatalabb nemzedéke fogja őket támogatni.³

Ennek a meghasonlottságnak a megszüntetésére csak Esterházy János talált új ötleteket, amikor átvette az OKSzP elnökségét. Valószínűleg tudatában volt annak, hogy posztját egyaránt köszönhetette a változást szorgalmazó fiatal párttagoknak és azoknak az idősebb politikusoknak, akik megtűrték egy fiatal a szervezet élén. Arisztokrata származása viszont sok fiatalabb és radikálisabb ellenfele szemében szálka lehetett. Kezdetben ez az ellenséges légkör tűnt a legnagyobb kihívásnak, főleg, hogy az újonnan megválasztott elnök meg volt győződve arról, hogy egy vezetőnek nem megosztania, hanem összefognia kell szervezetét.⁴ Úgy gondolta, először egységre kell vezetnie az OKSzP-t, és csak ezután változtathatja

2 A magyar szakirodalomban létezik egy olyan elmélet, amely szerint Esterházy győzelme épp az anyagiaknak volt köszönhető. Eszerint Szüllő Géza szemelte ki utódjául Esterházyt, mivel maga nem volt képes megbirkózni Lelley „örökségével”, nem tudta rendbe hozni a párt pénzügyeit, és ezért a kifizetésekben nem részesült párttagok nyíltan fellázadtak ellene. Szüllő úgy gondolta, hogy ha Esterházy lenne a pártelnök, felelősséget érezne szervezete iránt, és vagyonos emberként magára venné anyagi terheinek egy részét, így a *Prágai Magyar Hírlap* kiadási költségeit. Angyal B.: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Somorja–Šamorín, 2002, 179.

3 Borsody I. (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Budapest, 2002, 61–62.

4 Figyelmet érdemel az OKSzP tartománygyűlési képviselőjének, Fleischmann Gyulának az érvelése: „Voltak, akik arisztokrata származását kifogásolták. Erre rácafozt közvetlenségével, egyszerűségével, demokratikus gondolkodásával, amely minden arisztokratikus elzárkózottságtól mentes. Mások fiatalágát hozták fel, s ezt különösen az idősebb generáció köréből hangoztatták egyesek. Ez az érv azonban még kevésbé helytálló. [...] Az új idők új, tetterős fiatalembereket kívánnak, és pedig nemcsak a közkatona sorban, hanem vezető helyeken.”

Fleischmann Gy.: Mit jelent az elnökválasztás a keresztényszocialista párt politikájában? *PMH* 295/3108 (1932. december 29.), 2. Idézi: Molnár: „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...”, i. m., 32.

meg pártja irányultságát, hogy egy egységes nemzeti tömb zászlaja alatt indulhasson a politikai küzdőterre.⁵

Megválasztása pillanatában Esterházy János érthető módon már pontos fogalmat alkotott pártja tevékenységét és céljait illetően. Úgy gondolta, hogy a szervezetnek egyrészt alkalmazkodnia kell a politikai valósághoz,⁶ másrészt viszont meg kell szabadulnia attól a traumatikus látásmódtól, amely kizárólag Trianon prizmáján keresztül tekint a magyar nemzetre.⁷ A taktika arra készítette, hogy elfogadja a Trianon utáni valóságot, de ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy lemondott a Felvidék visszakerülésének eszméjéről vagy Nagy-Magyarország álmáról. Kiterjedt nemzetközi kapcsolatai révén azonban mindenkinél jobban átlátta, hogy a magyarok szinte egyáltalán nem képesek befolyásolni azt az európai politikát, amelyet az első világháború befejezése után a vesztes államokkal kötött versailles-i, saint-germaini és trianoni békeszerződések alapoztak meg. Megítélése szerint a határon túli magyarok helyzetén elsősorban a magyar állam szélesebb körű tevékenysége változtathatott. Az anyaország eszköztára azonban igencsak szerény volt, ráadásul a nemzetközi környezet folyamatos ellenőrzése alatt állt.⁸

Esterházy első politikai diagnózisa (amely a megválasztása utáni „nyitó mérleghez” kapcsolódott) megmutatta, hogy a magyar népesség szabad társadalmi-gazdasági fejlődését valóban gúzsba köti az Első Csehszlovák Köztársaság politikai rendszere, ám a Versailles–Washington-tengelyen létrejött államközi kapcsolatrendszer csak tovább erősítette Masaryk államának magyarellenes politikáját.⁹

5 A. Tóth: Zemská křesťansko-socialistická strana v Československu pod vedením hraběte Jánose Esterházyho v letech 1933–1935, *Moderní dějiny* 2011, 1(19), 67–103.

6 Karol Sidor naplója bizonyítja, hogy Esterházy képviselői tevékenysége kezdetétől lojális kívánt maradni a csehszlovák államhoz. 1935. március 1-jén Sidor azt jegyezte fel, hogy Esterházy „járja a Csallóközt, és lojálisan szólal fel a köztársaság mellett, állítja, hogy [az OKSzP magyar tagjai – A. A.] keresztények, és az az álláspontjuk, hogy mindenfajta hatalom Istentől származik, ezért az ember alá kell hogy vesse magát a hatalomnak”. K. Sidor: *Denniky 1930–1939*. Bratislava 2010, 156–157.

7 A trianoni békeszerződésnek az anyaországi és határon túli magyar társadalmi és politikai életre tett hatásáról lásd M. Białokur: Trianon, 4 czerwca 1922 roku. Węgierska trauma narodowa w polskiej historiografii i publicystyce politycznej. In: P. Jakóbczyk-Adamczyk – D. Rogut (red.): *Przyjaźń z tysiącletnim rodowodem. Szkice z dziejów relacji polsko-węgierskich*. Belchatów, 2009, 93–110. A szlovák és magyar történészek vitájáról lásd M. Michela – L. Vörös (red.): *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava, 2013, passim.

8 H. Case: Revisionism in Regional Perspective. In: M. Cattaruzza – S. Dyroff – D. Langewiesche (eds.): *Territorial Revisionism and the Allies of Germany in the Second World War. Goals, Expectations, Practices*. Linz, 2013, 74; N. A. Graebner – E. M. Bennett: *The Versailles Treaty and Its Legacy. The Failure of the Wilsonian Vision*. Cambridge, 2001, 38–39; A. Koźuchowski: *Pośmiertne dzieje Austro-Węgier. Obraz monarchii habsburskiej w piśmiennictwie międzywojennym*. Warszawa, 2009, 10, 71–94.

9 A. Adamczyk: Geopolityka Europy Środkowej. Polskie i węgierskie wyobrażenia geopolitycznego kształtu Europy w latach 1919–1944. In: P. Jakóbczyk-Adamczyk – D. Rogut (red.): *Przyjaźń z tysiącletnim rodowodem. Szkice z dziejów relacji polsko-węgierskich*. Belchatów, 2009, 40–45; I. Romsics:

Politikai realizmusa arra kötelezte Esterházyt, hogy a magyarok tevékenysége arra irányuljon, hogy az új államtól az első világháború után létrejött nemzetközi kisebbségvédő rendszer felhasználásával próbálják kikövetelni állampolgári és kisebbségi jogaik tiszteletben tartását.¹⁰ Nem csoda, hogy az OKSzP vezetője szinte megválasztása pillanatától kezdve nyilvánosan hangoztatta, hogy a csehszlovák állam keretein belül a lehető legszélesebb autonómiára kell törekedniük.¹¹

Úgy tűnik, hogy Esterházy János politikusként is elsősorban kora gyermeke maradt, és – a 20. század első felének nem egy politikusához hasonlóan – Carl Schmitt eszméihez híven folytatta politikai tevékenységét. A német jogász és filozófus a dualizmus jegyében hozta létre politikai kategóriáit; szerinte a barát-ellenség felosztás „határozza meg a »politikához tartozó« szférát, ahogyan a jó és a rossz az etika szféráját, a helyes és nem helyes az erkölcsét, a szép és a csúnya az esztétikáét, a nyereség és a veszteség a gazdaságét”.¹² Innen származott Esterházynak az a meggyőződése, hogy a csehszlovák államon belül meg kell találni a szövetséges szerepére alkalmas politikai erőket. Ezt a következtetését egyébként – hogy a gazdasági-pénzügyi fogalmaknál maradjunk – nyitó mérlegének elkészítése során a rendelkezésre álló magyar „eszközök” mennyiségéből és minőségéből vont le. A lehetséges partnerek köre azonban nagyon szűk volt, és – legalábbis magyar szemszögből – kiválasztásuk nem pozitív szövetségkereséssel, hanem inkább negatív alapon, vagyis a valószínű, illetve esetleges ellenségek kirostázásával történt. Esterházy végül úgy határozott, hogy a magyar kisebbségi körök politikáját Andrej Hlinka Szlovák Néppártjához fogja közelíteni.¹³ Döntését feltehetően több tényező is befolyásolta.

Hungarian Revisionism in Thought and Action 1920–1941. Plans, Expectations, Reality. In: M. Cattaruzza – S. Dyroff – D. Langewiesche (eds.): *Territorial Revisionism and the Allies of Germany in the Second World War. Goals, Expectations, Practices*. Linz, 2013, 92–99.

- 10 Ezt egyértelműen tanúsítja Esterházy János székfoglaló beszéde, amelyben hangsúlyozta: „Ki akarjuk különbölni azt a megalázó jelzót, hogy »kisebbségi nemzet« vagyunk. Ne legyen itt uralkodó és kisebbségi nemzet, hanem teljesen egyenlő joga legyen mindenkinek.” Idézi Molnár: „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...”, i. m., 21. Lásd még: C. Fink: *Defending the Rights of Others. The Great Powers, the Jews and International Minority Protection*. Cambridge, 2006, 243–265; K. Kocsis – E. Kocsis-Hodosi: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest, 1998, 57–63; H. Rosting: Protection of Minorities by the League of Nations. *The American Journal of International Law* 1923/4, 641–660.
- 11 C. Wojatsek: *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award: the Hungarian Minority in the First Czechoslovak Republic 1918–1938*. Montreal, 1981, 85. Lásd még: A. Maxwell: *Choosing Slovakia. Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. London, 2009, 166–167.
- 12 F. Ryszka: *Polityka i wojna. Świadomość potoczna a teorie XX w.* Warszawa, 1975, 147. Lásd még: H. Meier: *The Lesson of Carl Schmitt: Four Chapters on the Distinction between Political Theology and Political Philosophy*. Chicago, 2011, 46–48.
- 13 A Szlovák Néppártról a lengyel szakirodalomban lásd többek között R. Zendrowski: *Nad Tatrami błyska się... Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej (1989–2004)*. Warszawa, 2007, 24 skk. Lásd még: J. R. Felak: *At the Price of the Republic. Hlinka's Slovak People's*

RABSÁGBAN

A németek elhagyták Szlovákiát, a Vörös Hadsereg pedig 1945. április 3-án elfoglalta Pozsonyt – ám ez a tény sem javított az országban élő magyarok helyzetén. A Magyar Párt vezetői igyekeztek elérni, hogy a szlovákiai magyarokat ne terhelje kollektív felelősség Tiso és Szálasi kormányának döntései miatt, ám a moszkvai diktátum alapján újraformálódó csehszlovák állam¹ új vezetői hajlamosak voltak egyenlőséget tenni a magyarok és a nemzeti szocializmus hívei közé. Ezt a hozzáállásukat már az úgynevezett kassai kormányprogram, vagyis Zdeněk Fierlinger új kormányának 1945. április 5-ei nyilatkozata is bizonyította.² A Magyar Párt tagjai számára bizonyosan nem felelt meg az a kitétel, miszerint a kormányzat visszaállítja a csehek és szlovákok közös államát, hiszen ez a Trianon utáni Magyarország kárára működő államszervezetre utalt. Hűvösen fogadták azt a kijelentést is, miszerint az új állam szorosan együttműködik a Szovjetunióval, és bevezeti a népi demokratikus államrendszert – ez óhatatlanul egyet jelentett a kommunizmussal, amely alapvető ellentétben állt a Magyar Párt eszmeiségével.³ Még nagyobb aggodalommal fogadták a kormányprogram VIII. pontját, amely megállapította, hogy csak azok a németek és magyarok minősülnek csehszlovák állampolgároknak, akik már a müncheni egyezmény előtt rendelkeztek ilyen állampolgársággal. „Azokat a németeket és magyarokat, akik az 1938-as müncheni döntés után költöztek a Csehszlovák Köztársaság területére, azonnal kiutasítják

1 1945 márciusában Moszkvában Csehszlovákia emigrációs vezetői élükön E. Benešsel megegyeztek a Csehszlovák Kommunista Párt és a Szlovák Nemzeti Tanács képviselőivel az újonnan megszervezendő csehszlovák állam hatalmának feloszlását illetően. J. F. N. Bradley: *War and Peace Since 1945. A History of Soviet-Western Relations*. Michigan, 1989, 56; M. Pehr, *Zápas o nové Československo 1939–1946. Válečné představy a poválečná realita*. Praha, 2011, 96–98; E. Taborsky: *Beneš and Stalin. Moscow 1943 and 1945*. New York, 1953, 104–105. [A kormányprogram szövegét a fordító a következő fordításból idézte: <https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/422.pdf>.]

2 A. Kováč: *Košícký vládný program*. Bratislava, 1977, passim.

3 H. G. Skilling: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. New Jersey, 1977, 607.

a köztársaságból, hacsak nem indul ellenük bűnvádi eljárás.”⁴ Ezek a messzemenő kijelentések egyértelműen jelezték a magyarok számára, hogy milyen irányvonalat választott az új hatalom. A pozsonyi értelmiség igyekezett minimálisra csökkenteni a várható represszió mértékét, ezért 1945. április 19-ei *Emlékirat*ában felajánlotta, hogy részt vesz az új állam építésében és újjáépítésében.⁵

Nem teljesen világos, hogy Esterházy János részt vett-e (és ha igen, milyen mértékben) az éppen megformálódó Szlovák Nemzeti Tanácsnak benyújtott irat megfogalmazásában.⁶ Neve azonban ott szerepel az aláíróké között, úgyhogy igen valószínű, hogy ő volt a memorandumírás ötletadója; a szlovákiai magyarok állásfoglalásának elkészítésében viszont igen csekély része lehetett csupán. A Magyar Párt elnökét ugyanis a kassai kormányprogram kihirdetésének másnapján letartóztatták. Első őrizetbe vétele azonban nem szervezett akció eredménye, hanem a véletlen műve volt. Ahogy Jozef Hojstrič állambiztonsági tiszt későbbi vallomásaiból kiderül, Esterházyt 1945. április 6-án eléggé nem ismert körülmények között egy szovjet őrző fogta el. Az oroszok valószínűleg nem tudták, kivel állnak szemben, mivel tizenkét nap elteltével mindenféle magyarázat nélkül szabadon engedték.⁷ Mivel 1945. április 19-én szabadlábon tartózkodott, egyáltalán nem valószínűtlen, hogy ő fogadta el az *Emlékirat* végleges változatát. Ezt látszólag irracionális magatartása is igazolni látszik, még ha közvetlen módon is. Hojstrič-nak ugyanis a következőképpen vallott:

4 L. Jasiński: Powojenne rozliczenia w Czechosłowacji 1945–1948. Proces prawny i tło polityczne. *Pamięć i Sprawiedliwość* 2014/13 (24), 2, 255.; P. M. Majewski: *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*. Warszawa, 2001, 288.

5 A magyarok háborús körülményeik saját megítélését is megfogalmazták a memorandumban: „Mi, azok a magyarok, akik ma ezen a területen élünk, öntudatosan és tisztá lelkiismerettel jelentjük ki, hogy 1939. március 14-től napjainkig sem gondolatban, sem tettben nem vétettünk a demokrácia és a humanizmus gondolata ellen. [...] A szlovákiai magyarok nem tagadják, hogy a trianoni szerződés békés revíziója révén kívánták sorsuk jobbra fordulását. Ezt az óhajukat azonban mindig békés úton akarták elérni, és ez a vágy és politikai cél sohasem irányult a cseh és a szlovák nép ellen. [...] Fájdalmasan lehagolt minket az, hogy az újjáéledt állam felelős vezetői – valamiféle optikai csalódás következtében – a szlovákiai magyarság hatéves magatartását azonosnak értékelik a németeknek és ama szlovákoknak magatartásával, akik kéz a kézben gyalázták meg az emberiség, az egyenlőség, az igazság és a jogrend örök törvényeit. Ebből az azonosításból fakadnak számunkra már ma is a véget nem érő szenvedések és előreláthatólag még az eljövendők.”

L. Takács: *...preto, že si Maďar!* Prešov, 2003, 180–187. [Magyarul idézi: Molnár: *Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...*, i. m., 224. – A ford.] Lásd még: S. D. Kertesz: *Between Russia and the West. Hungary and the Illusions of Peacemaking 1945–1947*. Notre Dame, 1984, 138–140; Tóth L. (szerk.): *Hivebb emlékezésül. Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Pozsony, 1995, 23–24.

6 K. Janics: *Czechoslovak Policy and the Hungarian Minority 1945–1948*. New York, 1982, 230–231.

7 Archiv Bezpečnostních Složek Praha, sygn. f. 215, 215-45-4, S. N. Esterházy János kivonatolt vallomása (1945. április 24.).

BEFEJEZÉS

Esterházy halálának hírére egykori versenytársa, Csáky Mihály, aki a Magyar Párt elnöki székére pályázott, a következőket jegyezte fel:

Esterházy János túlnőtt szűkebb hazájának keretén. Így nemcsak a szlovákiai, hanem az egész magyarság fogja kegyelettel megörökíteni emlékét, hogy az önzetlen önfeláldozás nemes példája a következő nemzedékek részére is ragyogjon.¹

Határozottan az lehet a benyomásunk, hogy Csáky valamilyen módon előre látta, hogy Esterházy János személye a későbbiekben – akár ma, hatvan évvel halála után is – befolyással lesz a nyilvános vitára. Azt azonban biztosan nem sejtette, hogy Esterházy még jóval halála után is szélsőséges érzelmeket kelt, és azt sem, hogy a különböző politikai szükségleteknek és emlékezetpolitikáknak megfelelő hivatalos Esterházy-képek készülnek majd.

Természetessé vált, hogy ezen a területen bizonyos jellegzetes törésvonalak érvényesülnek. A magyarok számára Esterházy egy nagy főnemesi család sarja, a két világháború közti időszakban a magyarországi elit tagja, aki hősiességgel és önfeláldozással szolgált a nemzetért.² Csehszlovákia utódállamai számára ugyanő áruló, a horthysta Magyarország ötödik hadoszlopának katonája – és ezt a megítélését a rendszerváltás ellenére sem érte radikális változás.³ Figyelemre méltó, hogy 1956

1 Idézi J. Szarek: „Najbardziej niewinny męczennik Węgier”. In: I. Molnár – I. Zombori (red.): *János Esterházy. Męczennik dwóch narodów, polskiego i węgierskiego*. Budapest–Warszawa, 2015, 73. [Eredeti magyar változat: Csáky M.: Hősiesség a XX. században. *Új Hungária* 1959. május 30., idézi Molnár I.: Esterházy János szovjet gulagba való elhurcolásának és csehszlovákiai halálra ítéelésének összefüggései. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2017/3–4, 31. – A ford.]

2 Lásd többek között: G. Szent-Ivány: *Count Janos Esterhazy. Life and Works of the Great Son of the Hungarian Highland*. Astor Park, 1990, passim.

3 Lásd többek között: L. Deák: *Political profile of János Esterházy*. Michigan, 1995, passim.

után a magyar történetírás láthatólag a hivatalos csehszlovák narratívákhoz igazította véleményét – ez a jelenség egészen a kommunizmus bukásáig igen jellemző volt.⁴

Ez az időszak és a korban kialakult szélsőségesen negatív Esterházy-kép felelős azért, hogy a politikus a rendszerváltás utáni időkben, sőt, ma is az egyik legellentmondásosabb történelmi személyiség maradt. Mindez elsősorban azért történt így, mivel a köztisztviselők és nyilvános személyiségek rendkívüli módon felhívják a figyelmet a szlovákiai magyarság egykori vezetőjének emlékére. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy amikor Esterházy János alakját csupán eszközként használják fel a politikai vitában, az mindig csak „a mi hősrünk – a ti ellenségeitek” jellegű bináris értelmezésekre adott lehetőséget, és a legkisebb mértékben sem szolgálta az Esterházy tényleges tevékenységére irányuló és valóban mély vitát. Még a tudományos viták résztvevőinek is nehezükre esett megszabadulni a sztereotíp látószögektől, a politikusok diktálta klisék és jelszavak ismétlésétől. Természetesen mindez nem szolgálta az objektív értéktételeket.

Egy valós Esterházy-kép kialakulását akadályozta az is, hogy a kommunista időkben a hatóságok következetesen ragaszkodtak a mióvi börtönparancsnok döntéséhez, vagyis nem adták ki a családnak az elhunyt fogoly hamvait. Ha a hatalom el akarta kerülni, hogy Esterházy János temetése szlovákiai magyar nemzeti tüntetéssé fajuljon, akkor szándéka megghiúsult. A csehszlovák szervek képviselőinek tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Esterházy alakjának „halála után is üldözött” vonása uralkodóvá váljék. Temetetlen halottként, a rezsim áldozataként beszéltek róla, és nemzedékről nemzedékre örökítették át emlékezetét a szlovákiai magyarok. Az Esterházy-kép idővel változáson ment keresztül, és már nemcsak az emlékezet tárgya volt, hanem egyfajta szociokulturális aktivitás terméke lett, és a politikai mítosz szféráját is elérte.⁵ Mitizációja ellen a hivatalok is felléptek, de vegyes sikerrel jártak. Egyrészt megerősítették Esterházy feddhetetlenségét a magyarság szemében, másrészt alakja erős politizálásával létrehozták a (cseh)szlovák-magyar kapcsolatok egyik tartós problémáját.

Esterházy János megítélését az is erősen politizálta, hogy a közép-európai rendszerváltás után tevékenységét külső tényezők is újraértelmezték. Óriási jelentősége volt annak, hogy 1993. január 21-én az Oroszországi Föderáció ügyészsége rehabilitálta személyét. Ez a kétségtelenül politikai lépés azzal az érveléssel fegyverezte fel Esterházy védelmezőit, hogy a kommunista bíróságok ítéletei alaptalanok voltak. Ráadásul a fenti döntés fényében nyomást lehetett gyakorolni a cseh és szlovák bíróságokra, hogy azok is a Szovjetunió jogutódjainak eljárását kövessék.

4 Lásd többek között: Glatz F.: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest, 1988, 281–282.

5 P. Lewandowski: *Mit i czas polityczny. Czas polityczny w przestrzeni narodowych narracji mitycznych*. Warszawa, 2015, 72 skk.

A két állam igazságszolgáltatása azonban ezt a mai napig nem tette meg, ami még jobban erősíti azt a nézetet, hogy döntésük hiánya politikai alapokon nyugodott. Az Esterházy-kép politizálódására olyan országok álláspontja is kétségkívül nagy hatást gyakorolt, mint Lengyelország vagy Izrael, amelyek szimbolikus hálájukat fejezték ki a szlovákiai magyarság egykori vezetőjének közvetlenül a lengyel és a zsidó társadalom érdekében hozott, illetve megtett döntései és lépései iránt. A lengyelség iránti érdemeit emelte ki Esterházy születésének 110. évfordulója alkalmából Jan Stanisław Ciechanowski, a Háborús Veteránok és az Elnyomás Áldozatai Hivatala vezetője. A magyar Parlamentben elmondott beszédében kiemelte, hogy a második világháború idején Esterházy

a nagy európai civilizáció méltó utódának bizonyult. Ezt többek között azok a lengyelek – politikusok, tábornokok, tisztek, közkatonák, futárok, civilek – is megtapasztalták, akik az 1939. szeptemberi tragédia után bujdosásra kényszerültek, vagy akik azért menekültek el országukból, hogy máshol folytathassák harcukat. A lengyelek számára különösen fontos volt Esterházynek a szovjet népiirtással kapcsolatos állásfoglalása, amelyet 1940 tavaszán több mint húszezer lengyel katonatisztnel követtek el Katyńban és más helyszíneken. Esterházy Moszkva hazug propagandája dacára hirdette a katyńi igazságot, amiért óriási árat kellett fizetnie.⁶

2009. február 23-án Lech Kaczyński professzor, a Lengyel Köztársaság elnöke posztumusz kitüntetésben részesítette Esterházy Jánost: a Polonia Restituta érdemrend lovagkeresztjét adományozta neki.⁷ A jeruzsálemi Jad Vasem Intézet és a Világ Igaza Hivatal és Bizottság 2010. június 24-én szintén érdemei elismerése mellett döntött. Bizonyos szempontból mindkét eseményt kiegészítette a Jan Karski-díj, amelyet 2012. november 3-án adományozott Esterházynek a New York-i Anti Defamation League.⁸ Le kell szögeznünk azonban, hogy az egykori politikus alakjára irányuló szemléletváltás ellenségeit ezek a kitüntetések sem győzik meg. Ha vannak is, akik elismerik a külföldről hallatszó hangok igazát, fő érvük mégis az marad, hogy a lengyelség vagy a zsidóság kívülről látja Esterházyt, indokaik pedig tevékenységének egy korlátozott, szinte epizodikus részére irányulnak,

6 J. S. Ciechanowski: Przemówienie z okazji 110 rocznicy urodzin Jánosa Esterházy wygłoszone w Parlamencie w Budapeszcie 15 marca 2011 roku. In: Molnár-Zombori (red.): *János Esterházy. Męczennik dwóch narodów...*, i. m., 18; M. Łętowska: O Jánosie Esterházym w węgierskim parlamencie. *Kombatant* 2011/3 (243), 28.

7 G. Górny: Krzyż Kawalerski Orderu Polonia Restituta dla Janosa Esterhazyego. *Frona* 2011/3, 211.

8 I. Zombori: Pośmiertne wyróżnienia hrabiego Jánosa Esterházyego. In: Molnár-Zombori (red.): *János Esterházy. Męczennik dwóch narodów...*, i. m., 122–123.

28. A Nagy János szobrászművész által készített Esterházy-emlékmű Budapesten

amelyre a második világháború idején került sor, és nem érintik a háború előtti működésének a szlovákok és csehek számára oly fontos aspektusait. Jellemző, hogy általában véve elutasítják annak a kérdésnek a megvitatását, hogy milyen módon vett részt Esterházy az 1942-es zsidótörvények megalkotásában, hiszen ez a téma felhívná a figyelmet arra, hogy a korabeli Szlovákia teljesen alárendelte magát a Harmadik Birodalomnak, és életbe léptette a Hitler által rákényszerített megoldásokat. Úgy tűnik, ez a legegyszerűbb válasz arra, hogy Csehszlovákia utódállamainak kormány-, illetve igazságügyi szervei miért nem foglalkoztak ed-

dig intézményes módon tevékenységével. Pedig – ahogy egy lengyel politikus is rámutatott – Esterházy fő „bűne” abban állt, hogy „kiváló magyar volt, igazi kultúr-ember, becsületes és keresztény. És akkor nevezték fasisztának, amikor mindenkit fasisztának minősítettek, aki nem volt kommunista.”⁹

A fentiekben ismertetett kérdéskör egyértelműen meghatározza, mi volt könyvem fő célja. Esterházy János alakját mai összefüggéseiből kiragadva kívántam bemutatni. Céлом nem az volt, hogy kizárólag forrásokon alapuló narratívát hozzak létre, megkerüljem a vitás kérdéseket, vagy ne szóljak hozzá a már korábban megfogalmazott elméletekhez. Fontosnak tűnt azonban, hogy vagy Esterházy korában keletkezett véleményekre vagy szociológusok, politológusok, illetve történészek elméleteire reagáljak. Munkám eredménye megerősítette e tézis helyességét. Nem fér hozzá azonban kétség, hogy Esterházynak a mai politikai vitában elfoglalt helyéről külön munkának kell születnie.

Érdemes még egy pillanatra elidőznünk a kutatások állásának kérdésnél, mivel van még egy terület, amelyet korábban figyelmen kívül hagytak a kutatók. Esterházy János ünnepélyes temetése és az azt kísérő eszmeiség vagy feltevés, amely szerint vértanúról volt szó, aki élete mindennapos kockáztatásával maradt hű katolikus hitéhez, alakjának lelki-vallási aspektusára hívja fel a figyelmet. Esterházy lelkiisége hálás téma lehet a teológusok számára, annál is inkább, mivel bővebben vannak azok a források, amelyek alapján összehasonlíthatjuk életútját olyan, hasonló körülmények közé került emberekével, akiket haláluk után vértanúnak neveztek, majd boldoggá, illetve szentté avattak.¹⁰ Ilyen aspektusból is rendkívül hű és korát jól szemléltető képet alkothatunk Esterházy Jánosról, amely nemcsak életrajza, hanem annak politikai, társadalmi és nemzetközi vetülete további kutatásában is segítségünkre lehet. Mindenekelőtt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Esterházy János nemcsak magyar politikus volt, hanem cseh-szlovák, valamint szlovák állampolgár, édesanyja révén pedig lengyel is, így rendkívül erősen kötődött Közép-Európa történelméhez. Munkássága és nemzetének odaadó, önfeláldozásra is kész szolgálata nyújtson példát a következő nemzedékek számára.

⁹ Ciechanowski: *Przemówienie z okazji 110 rocznicy urodzin Jánosa Estraházy*, i. m., 18.

¹⁰ APRe, *Öminenciája prof. Marek Jędraszewski krakkói érsek 2018. szeptember 10-ei levele az Esterházy János temetésének éves megemlékezésén részt vevő hívekhez*.

29. Esterházy János portréja és emléktáblája az Országház Esterházy termében

Arkadiusz Adamczyk Esterházy János grófról írt kötete 2019-ben jelent meg lengyel, majd 2022-ben angol nyelven. A munka komoly előrelépést jelent a mártíromságot szenvedett gróffal kapcsolatos publikációk sorában. A lengyel tudós ugyanis a saját szakterületét, a politológia eszköztárát felhasználva próbálja feltérképezni és elemezni Esterházy teljes politikai pályafutását, bemutatni karrierjét. A mű kifejezett erényeként emelhetjük ki, hogy úgy tárja elénk egy hiteles keresztyén politikus portréját, hogy az annak háttérképét adó csehszlovákiai, illetve szlovák köztársasági politikai kontextus közép-európai történeti összefüggéseit is megismerhetjük. A kép, amelyet Adamczyk professzor Esterházyról fest, egy két lábbal a földön járó, tájékozott, a korabeli európai elittel (beleértve természetesen a lengyelországi politikai vezetőket is) és a közemberekkel egyaránt remekül kommunikáló, gyakorlatias politikus portréja. A trianoni döntés után a Csehszlovákiába szakadt magyarok politikai vezetőjének egyszerre három dologgal kellett szembenéznie. Egyrészt a trianoni elszakítottság helyzetével, másrészt a felvidéki magyarok politikai széttagoaltságával, harmadrészt azon csehszlovák, majd szlovák kormányzati politikákkal, amelyekről egyformán megállapítható, hogy a területükhöz csatolt magyar nemzetrész megmaradásért folytatott napi küzdelmei iránt kevés megértést és még kevesebb támogatást mutattak. Esterházy János minden távozási lehetőséget elutasítva a Felvidéken maradt, s tudatosan választotta Budapest helyett Pozsonyt. Ezzel olyan történelmi felelősséget vállalt magára, amelynek hordozásában semmilyen korábbi tapasztalatra nem támaszkodhatott, s amelynek mégis bámulatosan meg tudott felelni.

WYDAWNICTWO SEJMOVE

